

Böhm Karolina

Rási, a nagy kommentátor

Mottó:

"Rashi's parents were childless for many years. One day, his father, a poor vintner, found a valuable gem (some versions say a pearl). A bishop (or mighty lord) wished to acquire this jewel for decorating the church (or his vestments), however rather than have this jewel be used for such a purpose, Yitzhak threw it into the Seine. When he arrived home, a man was waiting for him. "You threw the gemstone into the water so it wouldn't be used for idolatry," the man told him. "Now your wife will have a son who will illuminate the world with his Torah." This harbinger was none other than the Prophet Elijah; the following year, Yitzhak and his wife were blessed with a son."

(Jewish folklore)¹

“Most a te feleséged életet fog adni majd egy fiúnak, aki fénybe borítja majd az egész világot az ő Tórájával.” Ez az előhírnök nem volt más, mint Eljahu próféta; és a következő évben Yitzhak és az ő felesége egy fiúgyermekkel lettek megáldva.”–így végződik egy legenda a sok közül, amely annak a fiúnak a születési körülményeiről szól, aki világrajöttével nemcsak a szüleinek, de egész népének is áldást jelent majd. Ezt a fiút Slomo ben Jichaknak hívják, aki később – miután kinevezték a troyes-i zsidóság rabbijának – Rási² néven válik ismertté, s aki a Szentírás- és Talmud-kommentárjaival, rezponzumaival nemcsak vigasztalást nyújt majd a keresztes háborúk miatt elcsüggedt népének, de ő lesz a talmud-utáni zsidóságnak egyik leghíresebb és legtiszteletreméltóbb rabbija is, akinek mind a volumenét, mind a tartalmát tekintve bámulatos az irodalmi tevékenysége. Munkássága a későbbi zsidó tudományra nézve egész a mai napig mérvadó maradt. ”Rasi úgyszólván megvalósítja az emberi élet azon ideálját, melyet hajdanában Palesztina és Babilónia zsidó írástudói és bölcsei állítottak fel, és melyet a taaniták³ és amórák⁴ költészete a bibliai ősidők alakjaira is alkalmazott. Buzgó, soha meg nem szakadó foglalkozás Izrael tanával, amint a Szentírás könyveiben és a hagyomány irodalmában van letéve, képezte Rasi életének igazi tartalmát. E tartalomra vonatkoznak majdnem mindazon adatok, melyek – elég gyér a számuk – szolgáltatják életrajzának elemeit”⁵ De ki is volt ez a legendás tanítómester, kommentátor? Hol élt, tanult? Kik voltak a mesterei és milyen hatások érték? Miben áll Rási időtálló nagysága?

Slomo ben Jichak Troyes-ban nőtt fel Champagne megyében, Párizstól délkeletre fekvő Szajna-parti városkában. 1040-ben született (abban az évben hunyt el Rabbénu Gersom, a „száműzetés fáklyája”) egy vallásos, tudós családban. Szegény sorsú, ragyogó eszű diákként

¹ <http://en.wikipedia.org/wiki/Rashi>

² A korabeli zsidók rabbénu Slomo Jichaknak, később pedig nevének kezdőbetűiből nyert rövidítéssel egyszerűen Rásinak neveztek.

³ Taaniták: A *Misná* a *tánaim*, a tanaitáknak vagy tanítóknak nevezett szakértők és bírák jogi döntéseiről számol be, mintegy négyszáz évet fogva át. A zsidó történelemnek a *Biblia* lezárását követő kódéből tűnnek elő a tanaiták, a *Nagy Gyülekezet férfiai*nak utódai: ez a náluk is régebbi jogásznemzedék vette át a hagyományt az idők során a próféták gyengülő kezéből. A tanaiták kora a kereszténység fellépését megelőző és követő két-két évszázad. Jehudá fejedelem, Palesztina nagy és gazdag bölcse szerkesztette a *Misná*, a "számbavétel" gyűjteményét a 200. év körül. A *Misnával* lezárult a héber nyelvben a *Biblia* korszaka. Rabbi Jehudá meghatározta az utána következő összes alkotás stílusát.

⁴ Amórák: "értelmezők", "tolmácsok": mintegy 3000 törvénytudó az i.sz. 3-5. sz-ban, akik folytatták a tanaiták munkáját, értelmezték azok megállapításait, megvitatták, arameus nyelvre fordították. Az amoriták, vagyis kommentátorok egészítették ki rabbi Jehudá művét, sorról sorra megvitatták azt akadémiáikon, az ország különböző településein, apáról fiúra és unokára hagyományozva a tudományt. Így alakult ki a *Talmud* mai formája. Van négy-öt mondatunk a *Misná*ból, amely közli a törvényt. Ezt követi a talán egy-, talán húszoldalnyi héber és arámi nyelvű jogi elemzés, amely elágazhat mesékre, versekre, imákra, történetekre, visszaemlékezésekre, tudományos vagy akár asztali beszélgetésekre is. Ez a *Gemára*, a "beteljesedés".

⁵ Bacher Vilmos: Szentírás és zsidó tudomány. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 1998. 89. o.

kezdte tanulmányait, majd hamarosan megnősült. Nem sokkal ezután Wormsba utazott, a Mainztól délre fekvő Rajna-parti városba, s itt Jákob ben Jákár jesivájának tanítványa lett (Jákob ben Jákár a nagy Rabbénu Gersom tanítványa volt).

Ezidőtájt, Párizsban és Dél-Franciaország más városai mellett a Rajna mentén is létrejöttek zsidó közösségek: ezekben tették le a szervezett és önálló közösségi élet fejlődésének alapköveit, amely azután Németországban és Franciaországban (héb.: Cárát) kialakult. A társadalmi – ezen belül mindenekelőtt a kulturális – életet úgy szabályozták, hogy a környezetüktől olyannyira eltérő saját kultúrájuk ne menjen veszendőbe. Ezen gyülekezetek (héb.: kehillót) részére olyan jogokat biztosítottak, amelyek megengedték számukra, hogy belső életük működését maguk határozzák meg. A zsidók legfőbb törekvései a gyermekek nevelésére és hagyományhű képzésére, a közösségi formák fenntartására, valamint a gyülekezet tagjainak a felsőbbiséggel szemben biztosítandó jogi képviseletére irányultak. A felvirágzó askenázi zsidóság határozott azonosságtudattal rendelkezett, amely némely tekintetben eltér a szefárdokétól⁶, és a tudós hagyományok „eredetén” alapult. Az askenázi zsidóság Erec Jisrael hagyományaira támaszkodott és az ottani tudományos központok tevékenységét kívánta követni. Ez a tudományosság magába foglalta az ággádá⁷ és a pijjutok⁸ körét, valamint a héber nyelvet. Ez a kultúra más természetű volt, mind a szefárdoké, mivel önállóbb volt, hiszen a környezet nyelve az askenázi térségben nem tölthette be azt a közvetítő szerepet, amit például a muzulmán Spanyolországban a költészet betöltött. Miközben az askenázi területeken a Tóra a zsidó nép mindenki számára hozzáférhető általános kultúrkincese volt, a környezetükben élő keresztények még mindig mély tudatlanságban éltek, hiszen a szerzeteseken és a papokon kívül a tömegek sem olvasni, sem írni nem tudtak. A 10. század közepe táján a Rajna mentén, Speyer, Worms és Mainz városokban olyan zsidó hitközségek jöttek létre, amelyek új korszakot nyitottak Európa, ezen belül főleg Németország zsidó történetében és a jesivák történetében is.⁹

Ebben az időben az askenázi zsidóság krémjének gyermekei itt, ebben a jesivában gyűltek össze nemzetközi hírnévnek örvendő kalmárok fiai. Ezek a diákok ráérős tereferencia s a talmudi szövegek komoly megvitatása közben osztották meg tudásukat. Világjáró apáik odahaza más népek szokásairól meséltek; tengerészek, katonák, földművesek és mesteremberek viselt dolgairól; tengeri utakról, határátlépésekről, a vásárok üzleti izgalmairól; a bőr- és posztókészítés, bor és olaj, vas és fa, érmeverés, karavánok, hajóácsolás titkairól. Sok kereskedő tulajdonosa is volt a hajónak, amelyen portékáit szállította. Ezek a diákok nagyon is kézzelfoghatónak látták a valóságot, amelynek formálásában atyjuk kulcsszerepet játszott, kereskedelmi kapcsolatokkal fűzve össze a világ távoli tájait. Amit a troyes-i ifjú diák a wormsi jesivában hallott és megtanult, egész életére nyomot hagyott írásaiban.¹⁰

Rásinak a Worms-i jesivában töltött évek után kereskedőnek kellett állnia, hogy tovább vigye a család troyes-i bortermelő vállalkozását. Nem töltött be közhivatalt a városban, mégis csakhamar híre ment, hogy milyen kiváló talmudista, és az emberek kezdték jogi kérdésekkel felkeresni. Rási körül lassan szűk tudósi kör formálódott Troyes-ban, ami az irányításával tüzetesen tanulmányozta a Talmudot. Rásinak nem volt fiú utódja, de lányai olyan férfiakhoz mentek feleségül, akikből később nagy talmudtudósok váltak, s akik

⁶ A szefárd zsidók Babilónia örökösének tekintették magukat, és az ottani tudós iskolák hagyományait kívánták folytatni. Ezen túlmenően erősen befolyásolta őket az ibériai félsziget iszlám kultúrája is, amely hatást gyakorolt a zsidó tudomány különböző területeinek fejlődésére.

⁷ Ággádá: "monda, legenda": a Talmud és a későbbi vallási irodalom elbeszélő, legendás, nevelő szándékú részei.

⁸ Pijjut: egyfajta költemény neve. A pijjutok, melyek sorai legtöbbször alfabetikus sorrendűek, egyrészt ima jellegűek, másrészt aggádikus és midrási olvasmányok, melyek mintegy "diszítik" és kiegészítik a "hivatalos" imaszöveget.

⁹ Jacob Allerhand: A Talmudtól a felvilágosodásig. Suliker - Filum, Budapest, 2002. 81-83. o.

¹⁰ Chaim Potok: Vándorlások. A zsidó nép története. Kulturtrade Kiadó, Budapest, 1994. 218. o.

feladatul tűzték ki maguk elé, hogy összhangba hozzák a Talmud hatalmasra duzzadt jogi irodalmán belül mutatkozó ellentmondásokat.

Szabad óráiban Rási Talmud- és Biblia-kommentárjait írta, amelyek csaknem annyira a zsidó élet részévé lettek, mint maguk a szövegek. Mélyükre ásva évszázadok zsidóságának adott útmutatást. Máig ő a Talmud legmesteribb kommentátora, akihez elsőként érdemes fordulnunk a szöveg útvesztőiben, amikor furcsa szó kerül elénk, vagy olyan passzusba botlunk, amelynek tekervényes okfejtései aligha segítenek eligazodni a homályos fordulatok, ködös jogi fogalmak és látszólagos ellentmondások dzsungelében. Rási mesteri nyelvész is, sőt azt mondhatjuk, hogy a kommentárok legeredetibb részei épp a filológiai fejtegetések. Gyakran nem eredeti magyarázattal szolgál, hanem gondos válogatást közöl a Júda fejedelmet követő századokban a palesztinai rabbik által kibocsátott tanításokból. E válogatás értő kézre vall, kristálytisztá, egységes stílussá ötvöződik. Rási a hatalmas midrás-irodalomból azokat a történeteket és fordulatokat választja ki, amelyekről úgy érzi, hogy kora zsidóságának legmélyebb érzéseit fejezik ki. A talmudi irodalomban az értelmezések egész skálája létezik Isten és Izrael kapcsolatáról. Rási gondos válogatása a rabbinikus irodalomból az askenázi zsidóság sajátos szükségleteit tükrözi önnön létének igazolására és a keresztény világ ellenséges érzelmeinek magyarázatára. Megvilágítja továbbá azt is, hogy miként tartotta, és tarthatja magát a zsidó civilizáció a talmudi gondolkodás természetes örökösének.¹¹

Érdeemes közelebbről is megvizsgálni a Rási kommentárok szövegét, tartalmát, nyelvezetét és stílusát. Rási majdnem minden szentírási könyvhöz írt magyarázatot, de nem minden kommentár származik tőle, amelyet neki tulajdonítanak; ilyenek például Ezrá és Nechemjá, valamint a Krónikák könyvéhez írt kommentárok. Ezeket többnyire tanítványai készítették. A Szentírás többi könyvéhez és a Babilóniai Talmud majdnem egészében azonban ő írta a szövegmagyarázatot. Rási kommentárjai két csoportra oszthatók. Egyrészt a szöveg *psát* - egy egyszerű – értelmezését szerette volna bemutatni, másrészt midrási elemeket tartalmazott. Háromnegyede ezeknek a magyarázatoknak rabbinikus forrásokon alapult. A maradék egynegyede, főként nyelvtani, filológiai fejtegetések, melyekben Rási egy adott szó jelentését próbálja a legjobban visszaadni. Célja az volt, hogy magyarázatai a lehető legközelebb álljanak a bibliai szöveghez, és racionálisan próbálják megvilágítani azt. A felhasznált midrásokat is úgy válogatta, hogy azok a *psát* kategóriába tartozzanak. Tanházát azért is szerették annyira, mert a néhol homályos és érthetetlen szöveget is fantasztikus egyszerűséggel és érthetően magyarázta. Éppen ezért szövegmagyarázatai sosem filozófikusak, vagy misztikusak. Rási szabadon bánt a midrásokkal is, néhol szövegüket lerövidítette, vagy csak kiemelte belőlük a lényegét, ezzel is egyszerűbbé téve azokat az átlagember számára. Kommentárjaiban leginkább a különböző *tárgumokra*¹² (pl. Tárgum Onkelosz, Tárgum Jonátán) és a midrás gyűjteményekre támaszkodott. Voltak olyan magyarázatai is, melyeket másoktól hallott, ezeket is felhasználta írásaiban. Rási biblia- és tóráskommentárja igen széles körben elterjedt. Több, mint kétszázan fűztek magyarázatot Rási tóráskommentárjához, néhányan ezek közül híres halacha-tudósok voltak, mint például Joseph Caro (Karo), a Sulhán Áruh szerzője is. A keresztény tudósokra is nagy hatással volt Rási kommentárja. Nicholas Manjacorria már a 12. században említést tesz róla. Nicholas de Lyra (1279-1340) egyenesen akkora hatással volt, hogy a kritikusai csak "Rási-majomnak" hívták. A keresztény tudósok Rási iránti érdeklődése a 15. században megnőtt, a 17. századtól kezdve pedig a kommentárját más nyelvekre is kezdték lefordítani. Rási tóráskommentárja az

¹¹ Chaim Potok: Vándorlások. A zsidó nép története. Kulturtrade Kiadó, Budapest, 1994. 218-219. o.

¹² Tárgum: a Tanakh (a héber Biblia) arámi nyelvű fordítása, amelyet a Második Templom időszaka és a kora középkor közt írtak vagy állítottak össze Palesztinában vagy Babilóniában.

első ismert héber nyelvű mű, ami nyomtatásban megjelent (1475), és azóta alig jelenik meg olyan zsidó használatra szánt hébernyelvű biblia, ami ne tartalmazná a kommentárját.¹³

Külön érdekessége Rási kommentárjainak, hogy mikor egy szónak a pontos jelentését akarja visszaadni, néha nem héberül, hanem franciául illetve – csekély számmal – németül írja (héber betűkkel). A Szentírás magyarázataihoz mintegy 1000 francia szót használ fel, a Talmudhoz írt kommentárjaiban pedig több, mint 3000-et. Ezeket *láson loázi*-nak nevezi, mely „idegen nyelv”-et jelent. Ezek nagy segítséget nyújtanak a mai francia nyelv kutatóknak is, akik nagy hálával tartoznak Rásinak, aki ily módon több olyan régi francia kifejezést is megőrzött, melyek mára már kikoptak a francia nyelvből. Íme egy jellemző példa erre:

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה קַח לְךָ סַמִּים נְטָף וְשִׁחֻלָּת וְחֶלְבָנָה סַמִּים וְלִבְנָה
זָכָה, בַּד בְּבַד יִהְיֶה. (שמות ל, לד)

És szólott az Örökkévaló Mózeshez: Végy magadnak fűszereket, gyantát, ónixot és galbanumot, egyéb fűszereket és tiszta tömjént, mind egyenlő mértékben legyen. (2Mózes 30:34.)

וְחֶלְבָנָה – ...galbanum (*chelbáná*)... – בַּשֵּׁם שְׁרִיחוּ רַע – Rossz szagú fűszer, – וְקוּרִין לוֹ גַלְבָנָא – melynek [ófranciául] neve *galbana* [a héber *chelbana* alapján]. – וּמִנְאֵה הַכְּתוּב בֵּין סַמִּי – A Szentírás a [Szentélybeli] füstölőszer fűszerei között tartja számon, – הַקְטֹרֶת – arra tanítva bennünket, hogy ne vonakodjunk – לְצַרְף עִמָּנוּ בְּאַגְדַּת תַּעֲנִיחוֹתֵינוּ וְתַפְלוּתֵנוּ – böjtjeink és imáink [alkalmával] gyülekezeteinkbe bevonni – אֶת פּוֹשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל – Izrael bűnöseit is, – שְׂיֵהִיו נִמְנִין עִמָּנוּ – hogy őket is vegyük számba magunkkal együtt.

14

Rási azzal, hogy a kommentárjainak minél szélesebb körben történő megismertetése, terjesztése, megerősítése és mind teljesebbé tétele érdekében korának francia nyelvezetét is segítségül hívta, tulajdonképpen a R. Gersón és tanítványai által megkezdett hagyományt folytatta. Talmud-kommentárjaiban szívesen utal a korabeli, vagy helyi szokásokra és intézményekre. Lépten-nyomon gyakorlati vonatkozásokat találunk, az életnek megfigyelését: gazdasági, ipari, és kereskedelmi műszavakat.

Szőlőműveléssel kapcsolatban, gyakoriak nála a bortermelési fogalmak (*provigner* = ültetni; *vrilles* = venyige; *palis* = szőlőkaró; *fremir* = forr, pezseg; *écume* = hab; *couler* = aszúbor átszűrése stb.). A társadalmi élet, a divat jelenségeit is észreveszi. Említi (Exodus 28. 4) a lovagló nők övét (*pour-ceint*), a hímzett alakokat (*broderie*); arannyal-ezüsttel áttört szövetet (*cendal*), homlokdísz (*fonteau*). Rámutat hazai jogszokásokra is. Pl. különbséget tesz «*arrhes*» foglaló és «*prémunir*» (bánatpénz) közt (Bába Mecia 48b.)¹⁵ Az ehhez hasonló Rási

¹³ Encyclopaedia Judaica, Jerusalem, 1996. Vol. 13. 1560-1563. o.

¹⁴ Oberlander Báruch rabbi (szerk.): Szemelvények Rásinak a Tórához írt kommentárjából. Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség és a Chabád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület, Budapest, 2007. 6. kötet, 50. o.

¹⁵ Kecskeméti Ármin: A zsidó irodalom története, IMIT, Budapest, 1908.: I. kötet 232. o.

kommentárok nagy segítséget nyújtanak a mai francia nyelv kutatóknak is, akik nagy hálával tartoznak Rásinak, aki ily módon több olyan régi francia kifejezést is megőrzött, melyek mára már kikoptak a francia nyelvből.

Általában Rási nem adott meg forrásokat, ezeket később Leopold Zunz¹⁶ pótolta a Rásiról írt könyvében, legfontosabb forrásokként a tárgumokat jelölve meg. Ezután Rási kommentárjait már ezekkel a forrásokkal együtt másolták újra.¹⁷ Míg haláchista körökben tradicionális jellegének köszönheti Rási páratlan népszerűségét, addig a tulajdonképpeni exegeták¹⁸ és nyelvészek a szóértelem fontosságának tudatos felismeréséért és kiváló nyelvi érzékéért becsülték nagyra. Olyan grammatikusok, mint Profiát Durán és Balmes, akik a héber nyelvtudomány történetében a kritikai irány képviselői, Rási exegézisének azt a részét méltányolják, melyben legkevésbé eredeti és tökéletes, Bachja b. Ásér a Szentírás magyarázatának bevezetésében pedig őt nevezi Chananél b. Chusiél mellett a psát-értelmezés követőjének. Salamon b. Sámuel Gurgang-ból, egy héber-perzsa szótár szerzője a XIV. században, kétszer idézi Salamont, a franciát. De akadnak a nagy bibliamagyarázók között olyanok is, akik helytelenítik Rási magyarázatait. Többek között a spanyol exegeták közül Ábrahám ibn Ezra is helyteleníti Rási Szentírás magyarázatát. Ő nem tartja a *psátot* a szóértelem képviselőjének, mert hiányzik neki belőle a nyelvtudományi készség. Állást is foglal ellene, mint a *drás* (egy-egy szavakból való kiértékelés) követője ellen. Mózes b. Nachmán más okból bírálja Rásit. A Tóra mélyebb értelmét keresve, nem tetszik neki az egyszerű, világos magyarázat, mely a homályt kerüli. Mégis öntudatlanul is Rási kommentárjából indul ki, majdnem versről-versre követi, és ha igen gyakran vissza is utasítja, befolyása alól nem tud szabadulni. Kimchi Dávid is gyakran idézi Rásit, Lévi. B. Gersom már ritkábban idézi, ő leginkább Ezra és Maimuni hatása alatt áll. A kabbala alapkönyvében, a Zóhárbán is sokszor idéznek Rási Szentírás magyarázataiból.¹⁹

Kecskeméti Ármin²⁰ – a kétkötetes zsidó irodalomtörténeti munkájában – a következőket írja Rási kommentárjaival kapcsolatban: „Kommentárjából három verzió létezett; mai alakja a tanítványok módosításán ment keresztül. Vitatkozástól ment az értelmezése. Az aggadát is tárgyyszerűen fejtegeti; beleéli magát a talmudi bölcsék felfogásába; nem képletez, nem filozofál. A homályos helyeknél nem mesterkedik, hanem bevallja, hogy nem tudja megoldani. Tömör, szabatos, világos nyelv tünteti ki előadását; nem törődik a haláchával, csak néha mutat rá. Figyelme kiterjed a módszertani szempontokra, műkifejezésekre, történeti vonatkozásokra, bár olykor téved. A fő nála az egyes szavak, fogalmak jelentésének rövid, találó meghatározása és ilyenkor néha megnevezi a használt forrást (pl. Nátán Áruhája). Szereti a nyelvtani elemzést; hagyományait szívesen követi, sőt néha az idegen nyelv-összehasonlítást. Arab szómagyarázatokat is találunk nála; ezek vagy régebbi forrásból erednek, vagy toldalékok. Helyes nyelvérzéke tájékoztatja a szöveg jellemzésében, de a gemára szómagyarázatait igazolandó, feláldozza a nyelvtani szabályt. Törekszik a vallás- és kultúratörténeti háttérre, a talmudi elbeszéléseknek ténybeli alakját földeríteni. Nem a traktátusok rendjében haladt a kommentárja, és nem is fejezi be. Pl. Makkót és Názir traktátusához a veje, Júda b. Nátán, többnyire Rási közlései nyomán. Aztán a Bábá batrához az unokája, Sámuel b. Méir. Nédárimhoz kétes. Móéd Kátánhoz nagyrészt R. Gersónén alapszik, akitől sokat átvett. Több responzum és döntvény maradt tőle

¹⁶ Leopold Zunz (1794–1886) (Héberül / Jiddisül: "Jom Tov Lipmann Tzuntz") a Judaizmust tudományosan vizsgálók egyik úttörője. Kiemelkedő munkáiban a zsidó irodalmat, a liturgiát, valamint a vallásos költeményeket vizsgálta.

¹⁷ Encyclopaedia Judaica, Jerusalem, 1996. Vol. 13. 161. o.

¹⁸ Exegéta: (görög). Bibliamagyarázó, szövegmagyarázó

¹⁹ Dr. Wellesz Gyula: Rási élete és működése. Izraeli Magyar Irodalmi Társulat, Budapest, 1906. 118. o.

²⁰ Kecskeméti Ármin (Kecskemét, 1874. április 21. – Strasshof, 1944.) magyar rabbi, irodalomtörténész, történész.

tanítványainak gyűjteményeiben. (...) Tanítványai leírták és szertevitték kommentárját s országuk nyelvén glosszálták²¹. Így szláv szavakat (lesón kenáán) is toldottak bele. A keleten hamar ismertté lett. Szerzőjét egyszerűen «Ha-Czarfáti», a «Francziának» jelölték.”²²

Rási irodalmi működése négy szempotból érdemel figyelmet. Mint Talmud- és Szentírás magyarázó, mint responzumok szerzője közvetlenül, közvetve pedig mint irodalmi törekvések előmozdítója, aki vallásgyakorlati és liturgiai művek keletkezését is előmozdította. Rásinak befejezett kommentárjai a következő traktátusokhoz vannak: Berákhót, Sabbát, Érubin, Peszáchim, Bécza, Chagiga, Róshasána, Jóma, Szukka, Meggilla, Jebámót, Ketubót, Kiddúsin, Gittin, Szóta, Bába Kamma és Meczia, Abóda Zára, Szanhedrin, Sebuot, Zabáchim, Menáchot, Bechórot, Chullin, Aráchin, Temura, Nidda, Kerétót. Kétes kommentárok a következő traktátusokhoz valók: *Názir* Juda b. Nátháné, *Horájet*, *Meilá*, *Móédkátán*, *Táánit*. Rási nem írt magyarázatot a *Támid*-hoz sem, azokhoz a traktátusokhoz, melyeknek nincs gemarájuk (Misnához fűzött magyarázat). Rási, mint fentebb már említettem, Ezra, Nehemja és a Krónikák Könyvének kivételével magyarázta. Jób könyvének magyarázatát Sámuel b. Meir fejezte be. Rási levelezése több munkában van elszórva. Irodalmi összeköttetései voltak *Auxerre*, burgundiai város tudósaival, akik Ezékiel néhány versének magyarázatát kérték tőle, *Worms*-sal, *Mainz*-cal, Ábrahám b. Meir hakohénnel és Makhir fiaival, Náthánnal és Jakirral, a wormsiak révén a római Kalonymos b. Sabbatai-jal és több franciaországi tudóssal. Rási szóbeli közlései nyomán, döntései alapján keletkeztek a következő rituális és liturgiai kompediumok: *Machzór Vitry*, *Párdész*, *Széfer Ha-Óra*, *Sziddur*, *Széfer Haszedárim*, *Isszur Vehettér*.²³

S végezetül álljon itt egy részlet egy hagyományos Tóra-kiadásból:

²¹ glosszál: magyarázó jegyzetekkel ellát

²² Kecskeméti Ármin: A zsidó irodalom története, IMIT, Budapest, 1908.: I. kötet 227-229. o.

²³ Dr. Wellesz Gyula: Rási élete és működése. Izraeli Magyar Irodalmi Társulat, Budapest, 1906. 40-43. o.

kifejlesztett félkurzív betűtípust *Rasi-betűnek* nevezzük, mert a Rasi-kommentárok szedésére használták először a 16. században, hogy ezáltal vizuálisan is elválasszák a főszöveget a magyarázatoktól.

Rási, a nagy zsidó tanító 1105-ben halt meg, hatalmas űrt hagyva ezzel maga után a kommentátorok sorában. Szavai nyomán minden tárgyi és nyelvi nehézség eloszlik. Igazi tanító volt ő, aki tisztán látta, hogy a tanítvány hol akadhat majd el akár szövegértelmezési, akár nyelvi nehézségek miatt. Magyarázatai jól érthetőek és egyszerűek. Nem véletlen, hogy a Talmud kiadását mindenhol Rási magyarázata, kommentárja kíséri, hirdetve ezzel, hogy Rási nélkülözhetetlen kommentátor volt, és az is maradt a mai napig.

Felhasznált irodalom

1. Jacob Allerhand: A Talmudtól a felvilágosodásig. Suliker - Filum, Budapest, 2002.
2. Bacher Vilmos: Szentírás és zsidó tudomány. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 1998.
3. Encyclopaedia Judaica, Jerusalem, 1996. Vol. 13
4. Kecskeméti Ármin: A zsidó irodalom története, IMIT, Budapest, 1908.: I. kötet
5. Oberlander Báruch rabbi (szerk.): Szemelvények Rásinak a Tórához írt kommentárjából. Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség és a Chabád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület, Budapest, 2007. 6. kötet
6. Chaim Potok: Vándorlások. A zsidó nép története. Kulturtrade Kiadó, Budapest, 1994.
7. Dr. Wellesz Gyula: Rási élete és működése. Izraeli Magyar Irodalmi Társulat, Budapest, 1906.
8. <http://en.wikipedia.org/wiki/Rashi>